

Megjegyzések, észrevételek Balogh András dolgozatához

Balogh András nagy ívű, filozoferti indíttatású esszéjében a magyarországi könyvtárak ellehetlenülő állapotának eredőjét kívánja felkutatni. A „hogyan jutottunk idáig?” legitim kérdés, és nem csak a közművelődés fellegváraiban, a megyei–városi–községi könyvtárakban, ahogy a szerző ezt kissé szűkítően alkalmazza, hanem a szakkönyvtárakban és az oktatási intézmények könyvtáraiban is. Érdemes vallatóra fogni azt a *folyamatot*, amely megítélésem szerint egyedül Magyarországra érvényes, a többi volt szocialista országra talán csak részben. (Miklósfalvától (Nickelsdorf) nyugatra pedig egyáltalán nem. Folyamat volt ez, amelyhez a könyvtári és kulturális források (OTKA, NKA stb.) apadása adta a piszkoszszürke háttérrel. Egyik emlékezetes állomása volt például a tíz évvel ezelőti kötelezpéldány-rendelet, amellyel a jóakarátú állam egyszerre legalább fél tucat nagy közgyűjteményt fosztott meg kötelező országos/társadalmi missziójának, ellátási feladatának teljesítésétől. S történt ez említésre méltó visszhang nélkül! Mindössze sápatag tiltakozás követte azt is, amikor egy 105 éves országos szakkönyvtárat számoltak föl. Itt azzal a szomorú jelenséggel szembesülhettünk, hogy a szűkebb szakma némely markáns képviselője szolgáltatott készségesen ideológiai érveket a végrehajtáshoz. Nessus-ing lehet számukra, hogy ma is szinte kézzelfogható az OMIKK hiánya: a helyébe lépő intézmények láthatóan képtelenek hézagmentesen pótolni. Süllyedésnek érezhetjük azt is, hogy a szakma képviselője néhány éve ténylegesen hátrább esúszott a minisztériumi hierarchiában. De az igazi nagy csapás a könyvtáros szakma társadalmi presztízsének folyamatos eróziója – ezen az Európai Unióba való belépés sem javított igazán. Vaskos csalódás volt sokunk számára, amikor 1989-ben, a szabadság fényébe lépő országban a könyvtár és a könyvtáros társadalmi rangja épp akkor kezdett csökkenni, az iránta megnyilvánuló figyelem épp akkor csappant meg, amikor a *Bangemann*-féle jelentés lelkesült légköre, az információs társadalom megvalósítása iránti várakozás a tudás tekintélyének felértékelődését, a könyvtár és a folyamatok lényegét hordozó könyvtáros fókuszba állítását ígérte.

Ebből a rálátásból is üdvözlendő, hogy a szerző a hazai könyvtárügy helyzetét történelmi mélységbe ágyazza, fölillantja a szigetszerű eredményeket, azoknak modell-jelleget ad, és a legutóbbi idők csekélyke politikusi figyelmét pozitív jelnek értelmezve látni véli a fényt az alagút végén. Látteleteinek döntő többségével egyet lehet érteni, de a könyvtárak mai, itthoni helyzetének eredeztetése a tőke–munka dichotómiájából, egyensúlyuknak a tőke javára való felbomlásából, illetve a totális menedzserizmusból, téves és egyoldalú felfogás. A szocializmus és a kapitalizmus örökségéből levezetett pozitív szintézisnek nincs értelme – mivel a szocializmusnak nincs pozitív öröksége. A kapitalizmus mint termelési mód pedig

csupán azért fontos a könyvtárak és a kultúra szempontjából, mert történetesen a keretét adta annak a polgári demokráciának, amely a kultúrát és a könyvtárakat szakadatlanul továbbfejlesztette, megőrizte annak presztízsét, nem engedte a haszonelvűség eluralkodását a kultúra fölött, s a könyvtárat a modern világ memóriaintézményévé formálta.

Ha pozitív örökséget keresünk, menjünk vissza gr. *Klebensberg Kunó*hoz, aki tisztában volt vele, hogy a kultúra szanálása, a könyvtárak megerősítése nélkül igazi megújulást nem lehet várni a Trianon utáni reménytelen helyzetben. Addig és azóta is páratlan, az 1920-as évek második felében 10 százalék körüli költségvetési forrásokkal néhány év alatt felvirágoztatta az oktatást és a kultúrát hazánkban. Ezért nem kell keresni semmiféle harmadik utat, elég csak a nagy „Klébi” példáját másolni, vagy legalább az argumentációját elővenni a költségvetési vitákban, illetve csak át kell lépni a nemlétező határt Hegyeshalomnál, és körül kell nézni, hogy milyen értéke van még mindig a könyvtárnak és a könyvtárosoknak az ún. kapitalizmus, a tőke állítólagos uralma alatt, egy olyan országban, ahol a szocializmusnak értelemszerűen nincs öröksége.

Harmadikutas *kulturpolitikáról* sem szerencsés beszélni, még ha Balogh András már a címhez tartozó lábjegyzetben kijelenti, hogy „nincs egyfajta harmadik út”, de a tanulmányban rendre felbukkanó fogalom csak nem hagyja nyugodni a szerzőt, és a tagadás ellenére mégiscsak némi szubsztanciát kölcsönöz neki.

Tudjuk, micsoda *kulissza* volt a kultúra a szocialista kádárista időkben, hiszen a kultúra marxi szempontból felépítmény-jellege miatt csupán másodlagos, megtűrt entitás volt, a hatalom szemében nem sok vizet zavart. A marxi tanok hitvallójaként Aczél György sem vette komolyan, még ha vágyott is a kultúra emblematikus egyéniségeinek az elismerésére. De azért is volt olyan engedékeny, mert úgy vélte, hogy az autonóm szellemek, a néhány ezer példányban megjelenő folyóiratok nem képesek aláásni a rendszert. A cinikus aczéli *Tilt–Tűr–Támogat* politikájába az is belefért, hogy a magas dotációnak köszönhetően a kultúra olesó volt a népnek, a könyvtárak stabil háttérrel rendelkeztek, a könyvtárosnak komoly rangja volt. Megkockáztatjuk, hogy a társadalom védekezőképességének egyik megnyilvánulása volt a könyvtár a személyiség autonómiáját tagadó kollektivisták közegeiben. A '70-es évek közepétől, a „harmadik kosár” és Helsinki után pedig a szabadabb légkört a nemzetközi nyomás is kikényszerítette. Érthető, ha ez némi nosztalgiát kelthet, egészen addig, amíg fel nem idézzük azt a rendszer lényegéből fakadó szörnyűséget, hogy a magyar klasszikusokat, az irodalmi kánon java részét a nép évtizedeken keresztül csonkoltan, meghamisítva kapta kézhez – erről csak a '80-as évek végén, Szőrényi László *delfinológiai* kutatásai alapján értesültünk. Megóv a nosztalgiázástól az „uszkojei templom titka” is. Katsányi Sándor a *Könyvtári Figyelő* 2008. 1. számában beszámol arról, hogyan archivál a szovjet. Az 1945-ben német könyvtárakból milliószámra rekvirált állományok nagy része nem volt olyan szerencsés, mint a mi sárospataki kincseink, hanem hatalmas, romos, tető nélküli templomokba ömlesztették be azokat, s csak a '90-es évek elejétől kezdtek feltárni ezeket az elhagyott „tárolókat”...

A hazai és a szocializmusból kikeveredett többi társadalom sajátos könyvtári problémái mellett vitathatatlanul léteznek globális érvényű válságjelek a könyvtárügy területén. A könyvtári krízis azonban nem a tőke-munka szembenállásából nő ki, hanem a technológia „könyörtelenül” szakadatlan fejlődéséből, az új tech-

nikai megoldások alkalmazásából, valamint szociológiai okokból: jelesül abból, hogy az új, Y-nal jelzett generáció, a számítógépes környezetbe beleszületett, mai felnővekvő nemzedék eltérő, újfajta viszonyt alakít ki a könyvtárhoz.

Balogh ragyogó és vonzó példákkal igazolja a kultúra társadalmi szükségességét, amely az egyén egzisztenciális elszigeteltségének és kiszolgáltatottságának ellenszere. A társadalom felemelése csak a kultúra és oktatás révén lehetséges. Meggyőzően fejtegeti, hogy a kultúrát nem lehet magára hagyni, pozitív előjelű újraelosztással az államnak kötelessége segíteni. Nézete szerint a kultúrát érintette legsúlyosabban a rendszerváltozás, hiszen az akkori döntéshozók naivan úgy gondolták, hogy a kultúra magától újratermelődik. Érveléséhez annyit tennék hozzá, hogy a könyvtárak mai helyzetét, a könyvtárak társadalmi értékének megroggyanását a csaknem két évtized sokárnyalutú politikai elitje(i)nek nemtörődömsége, csőlátása, hamis értéktudata, önös felfogása okozta. A könyvtárakat szándékosan el-sorvasztó tevékenységükben váratlanul igazolást találnak egy, a médiában gyakran szereplő esztéta nyilatkozataiban, aki a könyvtárak halálát fennen hangoztatja. Erre csak azt mondhatjuk, hogy talán ott még nem tartunk, és a könyvtárakban van erő a megújulásra.

Balogh – helyesen – utal arra a rokonságra, amely a könyvtár és a tudományos kutatás között van: mindkettő a hosszú távú megtérülés terepe, és ezért torzulás, anomália, hogy a könyvtár és a kutatás is a profitkényszer szorításában van. Az is igaz – bár nem csupán a tőke által diktált imperatívusz –, hogy nem a tudás egész, hanem az elmélyített szaktudás a lényeg ma, amely a tudásipar elsajátításához szükséges, erre viszont csak a magas státusú réteg képes. Csak egy szűk elit számára hozzáférhető a kulturális javak zöme. Ennek a társadalmi különbségnek, esélyegyenlőtlenségnek a korrekciójához kell a könyvtár terepe. Kultúrát csak államilag támogatott intézményrendszer tud igazságosan eljuttatni mindenkihez.

Vannak még szigetek a könyvtárügyben, írja Balogh, ahol a könyvtári–könyvtárosi attitűdöt képviselik a „tudás- és információiparra szerveződött könyvtári szolgáltatás-menedzsment ellenében”. Ezen a ponton, a könyvtár és informatika, információtudomány, a hagyományos eszközök, kontra modern eszközök kérdéskörében a szerző védhető nézetei mellett több esetben tőle eltérő konklúziót is levonhatunk. Nem hinném, hogy a merev szembeállítás adekvát módon ragadja meg a helyzetet: a könyvtárat szembeszegezi az „információipar” és a „tudásipar” kihívásaival. Igaz, hogy a könyvtártudomány nem tudta kivívni a alkalmazott társadalomtudományok között önálló diszciplínaként való elismertetését, és talán a könyvtári információs gazdaságtan maga alá gyűrheti a könyvtártudományt, ám az is előfordulhat, hogy ezek a szakágak önállóságuk megtartásával egymás segédtudományai maradnak.

A tudás gazdaság és üzleti információk kielégítését a könyvtár már régen nem tagadhatja meg, sőt igen fontos, hogy ez a szolgáltatás is a közkönyvtári szolgáltatási kör integráns része legyen a szakkönyvtári hálózattal való szoros együttműködésben. Természetesen ezen a tág körön túli igények, profitjellegű feladatok kielégítése már nem lehet feladata az intézménynek. Ettől függetlenül legalábbis potenciális az a veszély, hogy a könyvtárügy leszűkülhet a profittermelő tudásipar információigényére: meg kell akadályozni az olyan törekvéseket, amelyek az olvasó ügyféllel való degradálását szorgalmazzák, és vállalati viszonyokat próbálnak ráerőltetni a könyvtárra.

Vitára ingerlők Balognak az informatika és a dokumentum viszonyáról írt bekezdései. A dokumentumot többé már nem foghatjuk föl csupán fizikai egységként, inkább olyan objektumként, amely a virtuális térben is látható, hallható, küldhető, kapható. A digitális világ intenzív szakaszba lépett, a világ dokumentumállományának kibertérbe való transzponálása javában zajlik. A könyvtár ezt nem nézheti tétlenül. Nem állhat félre, rá kell lennie azokra a funkciókra, amelyekkel felválthatja elavult vonásait és korszerű szolgáltatást nyújthat a társadalomnak.

A pult mögött ülő könyvtáros kilépése az olvasók közé, már befejezett tény, *fait accompli*. Balogh a FSZEK példáját hozza arra, amikor „a nyilvánosság új modernizált tereiről” beszél, és saját könyvtárát jogosan az ember- és szolgáltatásközpontú intézmény mintájaként említi. A gépesítés, könyvtári automatizálás csupán keret, a csúcstechnológiát reprezentáló géppark, a jó tezaurusz, a funkcionális könyvtárepület előfeltételei annak, hogy a tartalmi kincseket az olvasók ki tudják aknázni. Helyesen hangsúlyozza azt, hogy a kultúra „...önmagában álló, és minden korosztálynak csak aktív tevékenységgel elsajátítható szükséglete”. A könyvtár célkitűzése nem merülhet ki abban, hogy serkentő miliót nyújt a szakismeretek elsajátításához. A cél nem az életfogytig tartó tanuló, hanem Balogh ihletett fogalma szerint az „életfogytig tartó olvasó”!

A könyvtár pusztán saját erejéből nem lehet az új ember kovácsa az erre a lelki diszpozícióra ösztönző társadalmi környezet nélkül. De mindenképpen eléje kell mennie az új törekvéseknek, annál is inkább, mert a könyvtár mint par excellence társadalmi tér ideális fölvevőhelye ezeknek. Kapcsolódnia kell a társadalmi hálózatokhoz (*social networking*), az interneten található baráti, társadalmi és csoport-hálózatokhoz; el kell fogadnia a *wikit* mint információalkotó módszert, a kollaboratív szoftverben kialakítható tömegbölcsességet; aktívan fel kell használnia saját on-line eszköztárában a kisalkalmazások tömkelegét, az *appleteket*, többek között a meglévő elemek újrendezését, remixelését szolgáló *mashup*-ot; hozzá kell szoknia az ideiglenesség állandóságához, a „permanens bétaállapothoz”, ahhoz a tényhez, hogy a szoftverek, programok és egyéb alkalmazások soha sincsenek készen, és nem kerülnek ki a béta verzióból. A részvételen alapuló hálózatokhoz (*participatory networks*) való kapcsolódás során a könyvtáros „részvételi könyvtárosá” válhat, és a könyvtárát is részvételi – vagy vakmerő szóhonosítással: *participatorikus* – könyvtárrá integrálhatja.

Mindezen túllépve csak egyet tudunk érteni azzal, hogy Balogh szerint a könyvtár – szentély. És azzal is, hogy a *„mai Magyarországon egyetlenegy, az esélyegyenlőséget és a társadalmi igazságosságot [...] még fenntartani képes intézmény létezik, a közkönyvtári hálózat. A területi elven megszervezett könyvtárak az utolsó olyan bázisai lehetnek a társadalom integrálásának, melyek fenntarthatják a (közös) kulturális hagyományt, valamint ellensúlyozhatják [...] az oktatási rendszer különbségeit”*.

Bánhegyi Zsolt